

Del Gaudio S.

ON THE NATURE OF SURZYK: A DOUBLE PERSPECTIVE
(WIENER SLAWISTISCHER ALMANACH, SONDERBAND 75)

München ; Berlin ; Wien, 2010.— 328 p.

Суржик — дивне явище предметного поля сучасної української лінгвістики. З одного боку, ніхто вголос не наважується відкинути саму думку про існування цього феномену, з другого, — це явище розглядається як рудимент соціально-мовної «меншовартості», який краще або забути, або «викорінити», навіть не переймаючись думками про його природу. Одна дослідниця так прямо і зазначає: «На жаль, велика кількість людей в Україні є носіями суржику. Ми не будемо розглядати різні тлумачення цього поняття [...], зазначимо лише, що він становить мішанину російських та українських мовних одиниць (за образним висловлюванням Ю. Андруховича — це кровозмісне дитя білінгвізму)»¹. А наукову розвідку М. Флаєра «Surzhyk: The Rules of Engagement»² український часопис «Критика» воліє назвати — «правилами утворення безладу». Щоправда, не всі форми «мішаної» української мови застосовуються. Скажімо, «львівська гавара» — суміш українських, польських, німецьких та єврейських (їдиш) елементів — вважається питомим елементом українського культурного ландшафту, хоча з мовного погляду «Миколо, обід в братурі на пательні!» чи «Як справи? — Всьо фест» аж ніяк не кращі за «Сірожине пирожине».

Проте українсько-російський суржик виявляється таким потужним струменем мовного життя сучасної України, що стає джерелом утворення торгового бренда («Сільпо»), потрапляє в мовлення найвищих посадовців. Навіть у назві останнього роману вишуканої письменниці Ліни Костенко натрапляємо на суржикове слово — «Записки українського самашедшого» (щоправда, у мовленні частіше чуємо — *самашеччого*); нарешті, згадаймо донецький рок-гурт обирає назву «*Суржукі*».

Тож появу рецензованої праці можна лише вітати. Фактично це перший монографічний опис суржику як специфічного лінгвіс-

тичного феномену в Україні, який здійснено на основі автентичного фактичного матеріалу, зібраного під час польових досліджень з використанням єдиної методики лінгвістичного аналізу. Основна увага дослідника зосереджена на з'ясуванні джерел виникнення в українській мові явища, що дістало назву «суржик». У зв'язку з цим феномен суржику розглядається насамперед у ракурсі опису мовних контактів, соціолінгвістики та історії української літературної мови.

Щоправда, принагідно зауважимо, що рецензованій праці бракує очікуваного визначення суті описуваного явища, бракує хоча б реферативного опису наявних у світовій лінгвістиці підходів до витлумачення подібних феноменів, адже серед українських лінгвістів досі немає згоди щодо визначення сутності суржику. Він розглядається то як форма українського просторіччя, то як «третя мова», що функціонально співвідноситься з українським просторіччям, то як низька мова на тлі літературних стандартів, то як проміжна субмова (субстандарт), то як нонстандарт. І кожен із цих підходів підтверджується фактами мовного вжитку. Тому навіть без додаткових коментарів зрозуміло, що існує соціальна і психологічна відмінність між різними суржиковими формами. Наприклад, між «недовиконане міроприємство» в мові чиновника, «Мущина, ви або уберіть ноги, або будемо шось рішати» у Верки Сердючки та пісенним рефреном групи «ТІК» «Света, а на дворі було лето. І, як солодкі канфети, твої поцілунки, Света. Лето нам малювало портрети...». Натомість у книжці зустрічаємо лише посилання на відповідну статтю в першому виданні енциклопедії «Українська мова», хоча більш плідним було б використання другого або третього видань (2004, 2007 рр.) згаданої енциклопедії, де вміщено значно ґрунтовнішу статтю про суржик, написану О. О. Тараненком.

Як відомо, одна з найпоширеніших концепцій розглядає суржик як форму українського просторіччя, що утворюється в ситуації нерівноправної (диглосної) двомовності, у якій домінуюча роль належала російській мові. Адже саме ця мова забезпечувала функціонування переважної більшості різноманітних і важливих сфер суспільного життя. Цією обставиною зумовлено те, що так звані

¹ Корнєва Л. Переклад та його дидактичні можливості під час вивчення близькоспоріднених мов // Теорія і практика викладання української мови як іноземної.— Л., 2009.— Вип. 4.— С. 256.

² Flier M. S. Surzhyk: The Rules of Engagement // Cultures and Nations of Central and Eastern Europe: Essays in Honor of Roman Szporluk / Z. Gitelman et al. (eds.).— Cambridge, 2000.— P. 113–136.

суржикізми, тобто не кодифіковані (з погляду синхронії та сучасного стандарту) гібридні форми, сформовані із залученням російських елементів, витискали у свідомості багатьох мовців питоми українські форми.

Головна тема рецензованої монографії полягає у виділенні думки, що досі серед джерел утворення суржику значною мірою ігнорувалися діалектний та діахронічний складники. У книжці переконливо показано, що значна кількість елементів різних рівнів, формально тотожних суржикізмам, може мати й діалектне походження, тобто походить з історично-діалектного субстрату української мови з певною домішкою архаїзмів (церковнослов'янізмів, залишків слів та конструкцій староукраїнської мови, які сьогодні часто сприймаються як «русизми», оскільки формально схожі з російськими лексемами). Висновки автора базуються на ґрунтовному польовому дослідженні, проведеному в Київській області та на Поліссі. У процесі підготовки монографії було проінтерв'ювано майже 150 респондентів, обраних за релевантними для теми опису соціолінгвістичними критеріями. Крім того, у рецензованій праці широко використовувалися дані, зібрані в Атласі української мови. Це дозволило проаналізувати фонетико-фонологічні риси, морфологічні характеристики, синтаксичні особливості, лексичні діалектизми та архаїзми, притаманні різним регіонам.

Автор робить слушний висновок, що додатковим джерелом виникнення суржику є також численні діалектизми. З цим не можна не погодитися. З іншого боку, добре відомо, що просторіччя, не кажучи вже про літературну форму мови, є явищем наддіалектним. Саме тому правомірно вважати, що та сама лексична одиниця в устах одного мовця може являти собою суржикізм, що походить із сучасної російської мови, а в іншого мовця вона має статус діалектизму. Автор робить правомірний висновок, що суржик можна розглядати як субмову, яка крім власне суржикізмів може містити діалектизми, питоми українські архаїчні та «просторічні» елементи.

Зазначимо, що наявність у мовленні тієї чи іншої особи діалектизмів або суржикізмів можна вважати особливістю розмовно- побутової форми її ідіолекту, якщо в разі потреби (наприклад, зміни комунікативної ситуації на офіційну) мовець легко може перейти на літературну форму сучасної української мови. Якщо ж здійснити такий перехід мовець не здатний, це свідчить про те, що мовна компетенція відповідної особи обмежується

лише формою українського діалектно-суржикового просторіччя, яке автор потрактує як прототип або базовий тип суржику.

Водночас слід пам'ятати, що наявність тільки фонетичного діалектного впливу ніяк не впливає на визначення ступеня мовної компетенції — цей вплив може бути притаманним як носіям суржику, так і мовцям, які блискуче володіють нормами української літературної мови.

У рецензованій монографії є чимало цікавих та оригінальних ідей і підходів, важливих для подальшого опису фактів живого мовлення, різноманітних кодових перемикачів. Зокрема, методологічно значущим є твердження, що таке поняття як «мовна обізнаність / мовна свідомість», яке вживається у зв'язку з історичними та соціопсихологічними аспектами дослідження, важливе для розуміння логіки мовних змін. Справді, певні слова і конструкції, що їх носії літературної (стандартної) української мови через свою необізнаність щодо старих мовних кодів сприймають як суржикізми або як русизми, демонструють тенденцію до поступового зникнення з нормативної мови, але можуть досить тривалий час зберігатися на рівні побутового мовлення. Щоправда, незрозуміло, яким чином цей висновок корелює з відомим спостереженням Л. Масенко, що «за попередніми даними, носії змішаної субмови, опитані в Києві, переважно ідентифікують своє мовлення з українським, тоді як у Донецькій області інформанти, що спілкуються суржиком, ототожнюють його з російською мовою»³. Для пояснення такого феномену діахронний ретроспективний погляд слід було б доповнити проспективним, з урахуванням синергетичної моделі процесів, що протікають усередині культури як складної системи, як-от — взаємодія і «перевертання» центру та периферії, активність межі, закономірності виникнення криз тощо. Здається, у пригоді авторові при цьому стали б і матеріали російських дослідників (Воронезька школа), які вивчали так звані «змішані українсько-російські говірки» у Воронезькій області та на Кубані.

Позитивно оцінюючи рецензоване дослідження, висловлюємо переконання, що його автор продовжить вивчення обраної теми, яка дуже важлива для усвідомлення напрямів і динаміки розвитку української мови.

В. БРІЦІН,
Ю. САПЛІН (Запоріжжя),
В. ТРУБ

³ Масенко Л. Мова і суспільство : Постколоніальний вимір. — К., 2004. — С. 121.